

БАЙКОНУР — космодром в Казахстані, полігон для випробування нових зразків та вдосконалення наявної військової техніки та зброї. Назву запозичено від назви с-ща, що знаходиться за 300 км на Пн.-Сх. від космодрому. Б. розташ. у Кзил-Ордин. обл. Казахстану, на правому березі р. Сирдар'я, за 1,5 км від ст. Тюра-Там і за 110 км від ст. Казалинськ Середньоазіат. залізниці. Буд-во Б. розпочалося 1955. Насел. міста складалося переважно з військовослужбовців та членів їхніх сімей. Вільнонаймані та цивіл. фахівці мешкали в смт Зоря (згодом смт Ленінське, м. Ленінськ). Для забезпечення секретності пошт. адреси Б. змінювалися: Ташкент-90, Кзил-Орда-50, смт Ленінське, м. Ленінськ; аеропорт мав назви: «Джусали», «Крайній». Назва «космодром Байконур» увійшла в обіг у 70-х рр. Через 4 р. після початку будівництва у смт Зоря проживало 8 тис. осіб, 1987 — бл. 120 тис., у 2000 — 68 тис. осіб. 28 березня 1994 на основі угоди, укладеної між РФ та Казахстаном, підписано договір оренди комплексу Б. на 20 р. з оренд. платою 115 млн дол. щорічно. Влада в Б. належить громад. адміністрації. 1-й голова адміністрації (Г. Дмитрієнко) признач. на посаду наказами президентів Росії та Казахстану, його заст. — спец. представник президента Казахстану. Допуск у місто для його жителів та відвідувачів — за перепустками й посвідченнями. Інфраструктура Б. зорієнтована на забезпечення соц.- побут. умов працівників і режиму роботи космодрому. Своєю появою Б. зобов'язаний засновникові рад. практичної космонавтики **С. Корольову**, під керівництвом якого вивчався досвід роботи нім. науковців щодо розробки ракет ФАУ-2(А-4). Вивезені з Німеччини 1946 зразки ракет, устаткування і документації допомогли за короткий термін розгорнути в СРСР роботу зі створення власної ракет. техніки. Перший запуск ракети А-4 під керівництвом С. Корольова здійснений з участю нім. спеціалістів 18 жовтня 1947 з полігона Капустин Яр. Наступ. етапом розвитку ракетної техніки була організація виробництва та випробувань аналог. ракети в СРСР. 1950 прийнято на озброєння 1-й вітчизн. ракет. комплекс Р-1 зі старт. масою 13,4 т, дальність польоту 270 км. Усього до 1956 здано на озброєння 7 ракет. комплексів. Наприкінці 1953 Президія ЦК КПРС прийняла дві постанови: першу про проведення випробувань термо-ядер. бомби, друга зобов'язувала Міністерство оборон. промисловості розробити ракету для цього заряду. Постанову РМ і ЦК про розробку ракети Р-7 прийнято 20 травня 1954, того ж року було розроблено її проект. Для вибору місця розташування полігона випробувань Р-7 призначено рекогносцирувальну комісію на чолі з нач. полігона Капустин Яр В. Вознюком. Із 4-х варіантів вибрано Кзил-

Ординську обл. 2 лютого 1955 РМ СРСР ухвалено постанову про будівництво н.-д. випробує, полігона. Відтоді розпочалася історія Б. У березні 1955 нач. полігона призначено генерал-лейтенант А. Нестеренка. 2 червня 1955 директивою Генштабу МО СРСР засн. полігон у напівпустел. місцевості з важкими клімат. умовами (влітку +45 °С у затінку, узимку — 30 °С, піщані бурі навесні та восени). Базу для розміщення й забезпечення побуту військових підготовлено не було. Випробування Р-7 планувалося розпочати 1957. Проектом передбачалося будівництво старт. комплексу, монтажно-випробув. корпусу, кисневого заводу «Тепло-электроцентральный», пунктів спостереження й радіовимірювання, залізнич. і авто-дорож. мереж, аеродрому, системи зв'язку, шпиталю, хлібозаводу та ін. об'єктів пристарт. р-ну, а також об'єктів бази падіння гол. частин на п-ові Камчатка й вимірюв. пунктів на трасі польоту ракети. 1955 на будівництво Б. було задіяно 26 військ. частин і окремих підрозділів (1900 військовиків і 664 службовці). У травні 1957 було підготовлено до запуску першу ракету Р-7. Пуск 15 травня 1957 був керований лише 98 секунд (замість 500). Заплан. дальність польоту 8600 км, старт. маса 273 т, маса гол. частини 5,5 т. Ще два пуски також були аварійними, але наступні два — успішними. Після цього С. Корольов наполог на запуску 1-го штуч. супутника Землі, що й було здійснено 4 жовтня 1957. Згідно з ухваленими урядом і ЦК рішеннями у 1950 бойові ракети розпочинає виробляти завод № 586 (Дніпропетровськ). Спочатку за проектом КБ С. Корольова, а потім під керівництвом **М. Янгеля** випробувано в Капустиному Яру і прийнято на озброєння кілька типів ракет. На поч. 1960 на НДВП-5 завершено будівництво тех. і старт. позиції для випробувань дніпроп. ракет Р-16. Згодом правий фланг Б. реалізувався у власне український і став базою для випробування ін. типів дніпроп. бойових ракет і ракети-носія «Зеніт». Поч. випробувань Р-16 пов'язаний із найбільшою в історії випробувань військ. техніки катастрофою 24 жовтня 1960, жертвами якої стало бл. 100 осіб. Р-16 і наступні типи бойових ракет забезпечили ракет. щит СРСР, а «Зеніт» (березень 1985) визнаний косм. носієм 21 ст.

На основі конверс. програми від 1997 у спільній з Росією косміч. програмі «Дніпро» використовується дніпроп. ракета 15А18М, яку знімають з бойового чергування ракет. військ стратег. призначення Росії й після доопрацювання і встановлення косм. апарата запускають із шахт. пуск. установки.

Правий фланг Б. займає бл. 30 % території зі старт. і тех. комплексами, будівлями систем забезпечення підготовки й запуску ракет, житл. й адм. спорудами. На

протилежа. (зх.) фланзі Б. від 1967 випробовується й використовується косміч. ракет. комплекс «Циклон», який також розроблено в КБ «Південне» та виготовлено на заводі «Південмаш» (Дніпропетровськ). Функціонал. використання території, споруд і устаткування регулюються спец. угодами між Росією та Україною. Б. має площу, що прибіл. дорівнює тер. Голландії. Лише старт. р-н займає 125 км із Зх. на Сх. і 85 км із Пн. на Пд. Вимірюв. пункти, розташ. на трасі польоту на 1700 км, і поля падіння відпрацьов. ступенів становлять 4,8 млн га. Збудовано 500 км внутр. залізниць і 1200 км автошляхів, 2 аеродроми. Кількість осн. споруд змінювалася, але макс. було 52 старт. споруди (у 2000–15), 34 тех. комплекси, найбільший у Казахстані обчислює центр. За 45 р. існування Б. звідси стартувало майже 1200 міжконтинент. баліст. і 1140 косміч. ракет та понад 120 космонавтів, випробувано 40 типів ракет і 90 косміч. апаратів. С. Корольов назвав Б. «Берегом Всесвіту», і цю назву космодром виправдовує й сьогодні. 1970–90 Україна стала місцем поселення бл. 2000

звільн. у запас офіцерів Б.; утвор. раду ветеранів космодрому. 1981 з ініціативи 1-го заст. нач. космодрому генерал-майора А. Войтенка створ. Федерацію космонавтики України.

Рекомендована література

1. Мозжорин Ю. А. Дороги в космос. Москва, 1992;
2. Легендарный Байконур. Москва, 1995;
3. Захаров А. Г. Как это было: Воспоминания начальника космодрома Байконур. Б. м., 1996;
4. Байконур. Королев. Янгель. Воронеж, 1997;
5. Журахович Б. Б., Завалишин А. П. Сквозь пространство и время: Записки ветерана космодрома Байконур. Дн., 1997;
6. Черток Б. Е. Ракеты и люди. Москва, 1999;
7. Андреев Л., Конюхов С. Янгель. Уроки и наследие. Дн., 2001.

Б. Г. Лапідус

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Байконур / Б. Г. Лапідус // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-38944>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).